

Suomen lappalaisten työkaluista ja metallitekniikasta.

Käsityö on *tuõddi*, muu työ, mm. puunkaato ja rakentaminen *párgu*; *tšuv'dih* tehdä taitotyötä, *kādvus* kevyt käsityö. Työkalut (*tuõdde-neävruh*) ovat myöhäisiin aikoihin asti olleet varsin yksinkertaisia. Vielä 1850-luvulla kirjoitettiin Utsjoelta: reenteossa käytetään vain kirvestä, veistä ja kairaa. — Veitsi oli vanhimpina aikoina varmaankin liuskeesta tehty. Sen omaperäisestä nimestä ei ole tietoa, mutta sopinee huomauttaa, että Inarin lappalaisilla on 'tylsää teräkalua' merkitsevä sana *koráh*, joka lienee samaa juurta kuin lpR. (Lind. & Öhrl.) *korr* 'cultellus', suomen k u r a s. Veitsen nimi *ni'bi* on skandinaavinen laina (v i t. k n i v), joka omaksuttiin rautakaudella. »Leuku» (*stuorrá-n.*) on jopa 25—30 sm pitkä, lyhytpäinen, pitkä- ja litteäteräinen. Ennen kärjeksi supistumista, mikä käy hyvin jyrkästi, terä (*ni'be-teärri*) levenee vähitellen ruodosta (*pordnis*, Ko. *ruaht^a*) alkaen. Hamara (*šimir*, I. *šommer*) on suora. Veitsi teroitetaan (teränsuu *av'ju* < skand.) kahden puolen erittäin jyrkästi, niin että hiomapinta on vain pari mm. leveä. Pää (*náddá*, I. *nov'd^a*) tehdään juurivisasta, Enontekiöllä poronsarvestakin, yläpäästään leveneväksi, jotta pysyisi paremmin kourassa; tyvessä on vaskihulkki (*šoa'l'ká*). Tuppi (*tohp'pá*) on Utsjoella ja Inarissa lehmänvuotaa, Enontekiöllä myös sarvea tai koivua. Leuku pidetään vyöllä vasemmalla kupeella mekon tai peskin päällä; se kuuluu nuorten ja vanhojen, niin miesten kuin naistenkin asuun, harvemmin kuitenkin koltilla. Leuku kelpaa oksien hakkaamiseen, pienempien puuesineiden veistoon, ydinluiden halkomiseen, poron teurastukseen, jään kaapimiseen ahkion ja susten pohjasta jne. Leukuseppiä on tavattu Utsjoella viime ja tällä vuosisadalla. Pieniäkin veitsiä ja puukkoja (*puvku*) käytetään eri tarpeita varten, mutta ne ovat suomalaista ostotavaraa. Pikku veitsiä on tullut esiin Inarin vanhoista »markkinapaikoista» eli talvikylien sijoista. Mainittakoon, että p.o. pitäjästä on löytynyt rautakautinen, osaksi metallituppinen veitsi, samaa tyyppiä kuin karjalaiset veitset tältä ajalta.

Kirves oli kai sekin hamassa muinaisuudessa kivinen, nimeltään ehkä *pul'du*, Ko. *poa'd^a* (nyt 'kalso, tylsä kirves'); vrt myös *kulkän* id., *mēres* id. (vars. lihakirves), Ko. *mierres* 'kalsokirves, nykäveitsi' < suom. m e r a s i n. Varsinaisen kirveen nimi *ak'šu* on muinaisskandinaavinen laina. Edellisinä vuosisatoina lienee käytetty lännessä etupäässä suomalaismallisia kirveitä, idässä — Inaria myöten — leveäteräisiä venäläisiä »ryssän pääkköjä», jotka koltilla olivat myöhäisiin aikoihin asti melkein yksinomaiset. Tämän vuosisadan alkupuolella olivat amerikkalaiset kirveet Lapissa hyvin suosittuja; suomalaisia kirveitä lienee alettu käyttää n. 30 vuotta sitten.

Hakkuukirves (*tšuollám-a.*) on isompi kuin työ- (*tuödd-a.*) ja veistokirves (*feürán*); viimeksimainittu on ohutteräisin. Kirveenterän (*ak'šo-teärri*) osia ovat *av'ju* teränsuu, *tšieyáh* kasat, *šálbmi* silmä ja *šimir* hamara; varsi (*a.-náddá*) tehdään koivusta. Lappalaisilla tavataan myös lyhytvartistia poikkikirveitä eli telsoja (*viet'ká*), joilla koverretaan kuppeja, kaukaloita, altaita ja komsion eli kehdon alustoja. — Teräkalua hiotaan sieralla (*sáddim*, I. *tábdžás*), joka on puron pohjasta löydettyä liusketta (*livtes-keäđ'gi*). Hionnan jälkeen siihen tarttunut rauta-aines pestään pois, muuten kivi kovoo (*tšálluh*) eikä ase siinä tero (*pástálmih*). Inarilaiset ovat 50—60 vuotta käyttäneet miltei yksinomaan ostettuja kovasimia. — On sananparsii: »kaikkeaa piru löytää, vaan ei akkojen hiointa» (he kun teroitavat veistä uunin kylkeen, pataan, padan sankaan jne.).

Kovelissa (*kádtšáh* < *kád'dzá* kynsi) on terä tavallisesti rengasmaisen teroitettu joko toisesta tai kummastakin syrjästään. Sillä koverretaan lusikkaa, kauhaa, kuppia ja kaaraa. Vanhaa kovelaa tai veistä pidetään koivunjuuren ynnä pajun kuorimena (*os'to-fás'kám*, Enont. *skuohpá*); Inarissa käytetään myös kaarevaa, kaksipäistä vuolinta (*vuollaň*).

Talttoja (*luovtšán* < *luok'tšáh* 'taltata'; sana palautunee metallikauden alkuun), kuten kovelejakin, ovat tehneet Utsjoen sepät. Talttaa käytetään esim. poronkelkan jalasten kaplasreikien teossa; sen päähän lyödään halolla tai kurikalla. Myös uurrepuukko (*loag'gá-ruöv'di*) on talttamainen.

Koltilla on höylä (*tuə't'v^e* tai *rohk'kel* < suom. r u k k a l o, l u k k a r o) vain yhtä tai kahta lajia (*vuə'i'g^a-r.* suora h. ja *kòhpp^e-r.* kouru-h.), jota höylääjä vetelee itseään kohti, mutta muilla lappalaisilla, varsinkin kiinteästi asuvilla, on höyliä (*heüvvál*) useaa lajia, mm. ahkionliisteiden ja veneenlaitojen viimeistelyyn.

Utsjoella ja Inarissa tunnettiin aiemmin eräs alkeellinen sorvaustapa (verbi *vādnáh*, I. *vānnáđ* < suom. murt. v a n u a 'sorvata'). Puupölkkyyn lohkaistiin suorakulmainen loma, johon sorvattava esine sovitettiin kahden akselina toimivan rautakaran väliin. Toinen henkilö pyöritti kaksin käsin sorvattavaa esinettä sen ympäri kierretyn nuoran molemmista päistä, toisen painaessa veitsenterää pyörivää puuta vasten.

Näveri (*nāvär*, Enont. *nābar*) on tavallista mallia. Sitä tarvitaan varsinkin ahkion ja veneen kaarinaulojen reikien tekoon. Kairan sijasta on ennen vanhaan käytetty Inarissa ja Koltan-Lapissa kehrotinta (Ko. *joχ's-uarr^e* 'jousiora', karj. *joužera*). Mm. Utsjoella käytetään vääntiötä eli malkuria (*mäl'gä-nāvär*); 'kairata' on *pōhkáh*.

Sahaa (*sáhä*) tuskin lienee tarvittu ennen 1800-lukua; vielä nytkin sitä tavataan koltilla varsin harvoin. Sen vanhin laji oli puuvartinen puukkosaha. Saha, vasara (*veähttšir*) ja hohtimet (*pástáh* ~ suom. p i h d i t) ovat

aina olleet ostotavaraa. — Muista metallisista työkaluista mainittakoon poltinora (I. *poal'dim-ryöv'di*), purasin, neula, 3-tahkoinen äimä, sakset, keritsimet, nahankaavin eli »jiekio» (*jieh'kkü*), hankarauta (I. *spiärkk^u*) ja kenkäheinäsirppi.

Metallien käsittely on vähäistä. Muinaisajoista saakka ne on aina hankittu ostamalla tai vaihtokaupalla. Varhaisimmin opittiin tuntemaan vaski (*veäi'ki*, I. *veš'kⁱ*), jolla lienee muinoin ymmärretty pronssia. Maamme ns. itäisen pronssikauden (1. esikristillisen vuosituhannen aikana) käytettyjä kelttejä eli kirveitä ja niiden kivisiä valinmuotteja, joita on löytenyt n. 20 pitäjistä — Inarista Etelä-Suomeen asti —, arvelaan lappalaisten perään kuuluviksi. Jos he silloin kenties osasivatkin vaskea valaa, tämä taito on myöhemmin unohtunut. Vanhoja suomalaisia lainasanoja ovat *ruöv'di* (< r a u t a), *tädni* (< t i n a) ja *lädđu* (< l y i j y), jotka kieleemme on omaksuttu muinaisskandinaaviasta. Skandinaavista perää ovat *sil'bá* 'hopea', *kol'li* 'kulta' ja *sälli* 'teras' (sensijaan I. *terès*, Ko. *tieres* < suom.). Tinasta on valettu neulaputkia, vyön heloja eli lappoja (liuskekeivestä kaiverrettu nastavalin *näs'te-foar'bmá*), sormuksia sekä puukonpään koristeita. Tinalankaa valmistettiin ennen vanhaan siten, että poronsarvesta tehdyn, erikokoisilla rei'illä varustetun levyn lävitse vedettiin tinapuikko, ensin isoimmasta reiästä, sitten vähitellen yhä pienemmistä, kunnes syntyi pitkä ohut lanka. Porolappalaiset ovat vielä viime vuosisadan jälkipuoliskolla somistaneet valjaiden osia verkaan jännelangalla neulotuin tinaisin murtoviivakoristein. Sepät osaavat tinata (*mui'deh*) kattiloita ja pannuja. — Inarissa on tuonnoin alettu koristella poronlänkiä lyijyllä. Näiden etusyrjään kaiverretaan puukolla suorita tai aaltoviivoja, sitten laudalle kaadetaan sulaa lyijyä pitkäksi langaksi (*lädđo-náš'ku*), joka taotaan koristeuurtoon. Lyijystä on vanhastaan valettu luoteja; koltat ja inarilaisetkin käyttävät valinkauhana toisesta päästään ohennettua palikkaa, jonka leveämpään päähän tehdyssä syvennyksessä lyijypalat sulatetaan hehkuvien hiilten avulla, näihin puhaltaen. Palikan reunassa on uurto, jota myöten lyijy kaadetaan. Metallin valamista merkitsee *lei'keh*, Ko. *vällad* ja I. *ap'ted* (~ samoj. *vabtau*, tserem. *optaš*, suom. u u t t a a; mahdollisesti sana periytyy pronssikaudelta saakka).

Jähmeän metallin käsittelyyn liittyy I. *ubbilm* 'raudanlävistyskaira'; Utsj. *rad'ná* id. (kehrottimen muotoinen); sillä tehtiin reikiä, kun esim. pataa paikattiin. Sepän (*räv'di* < suom. r a u t i o) varusteita oli myös *oassir* 'atulat', joka ruijanlapissa on merkinnyt 'sepänpihtejä'. Raudan karkaisemista merkitsee Utsj. *puoššudih* (~ suom. p a h a); veitsenterän luullaan pehmenevän päivänpaisteessa, tulen paahtessa, jopa sitenkin, että ottaa veitsellä lihaa kuumasta keitosta. Pehmytteräinen (*täigás*)

veitsi pitää karkaista uudelleen; I. *terèstið* 'lisätä uutta terästä'. Kun rauta sinertää, on työkalussa hyvä terä. Edellä mainittiin jo Utsjoen sepistä; inarilaisissakin on ollut pari seppää. He ovat takoneet (*ruövdi teär'páh*) pienempiä teräkaluja ja rautaesineitä, kuten puukkoja, koveleja, hanka- ja kaavinrautoja, pyyntisankoja (joskus Utsjoella), korjanneet pyssynlukkoja sekä terästäneet kirveitä. Pajaksi (*pāddi*, I. *pājä*) on joskus kelvannut turvekammikin. Sen sisustasta mainittakoon *äl'vi* (< skand.), I. *äh'ju* 'ahjo', karvataljoista ja puusta tehty *vuos'su*, I. *vuässö* 'palje', I. *stäg'g'u* (< skand.) 'palkeenvipu', *pājä-älátš* 'alasin', vasara, moukari (I. *movgár*) ja pihdit (*pōstáh*, Utsj. *pástáh*).

T. I. Itkonen.